

Всесвітня історія

С.А.Копилов

КОНТАКТИ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ–СЛАВІСТІВ З ЧЕСЬКОЮ НАУКОЮ У 20-40-Х РР. ХІХ СТ.

Початок українського національного відродження, у ході якого розвинувся інтерес освіченого громадянства до національної історії, культури та традиції: зростання зацікавленості європейських учених до слов'янських народів (А.Шльоцер, І.Гердер, Й.Добровський, Г.Колонтай, С.Лінде та ін.), а також політичні події в Європі на зламі ХVІІІ-ХІХ ст., зокрема війни Росії з Туреччиною і Францією, сприяли поживленню інтересу українського суспільства до сусідніх слов'янських країн і народів. Свідченням цього стали контакти українських учених з чеською наукою у 20-40 рр. ХІХ ст., дослідження яких дозволяє з'ясувати їх місце в найрізноманітніших зв'язках між народами нашої країни і чехами, що виступали важливою умовою їх взаємозбагачення й просування по шляху прогресу. Хоча згадана проблема частково висвітлювалась у працях Ю.Іванова, В.Францева, С.Смирнова, М.Нікуліної, Л.Лаптівої та ін.¹, вона потребує продовження дослідження.

Уже на початку 1800-х рр. по слов'янських землях подорожували з різними цілями чимало українців, насамперед тих, котрі перебували на службі в Російській імперії: В.Малиновський, Д.Бантиш-Каменський, В.Тимковський та ін., які залишили ряд творів з описом тутешніх народів. Проте першою дійсно науковою подорожжю до Європи, у тому числі й в слов'янські землі, була та, яку здійснив у 1821-1824 рр. вихованець Харківського університету П.Кеппен. Ця подорож, докладно відбита у його щоденнику, продемонструвала, що вивчення слов'янських народів буде успішним лише тоді, коли вчені славісти познайомляться з бібліотеками й архівами чеських наукових центрів, з чеською наукою про слов'ян, зокрема з постановкою історичної та філологічної науки у Празькому університеті та ін. Адже в інших слов'янських країнах, у тому числі в Україні й Росії, слов'янознавство на початку ХІХ ст. знаходилося, практично, на початковому етапі свого розвитку.

П.Кеппен (1793-1864) після закінчення Харківського університету в 1814 р. переїхав до Петербурга, де зайнявся науково-просвітницькою діяльністю і виявив себе різнобічно освіченим вченим. У 1816 р. він став одним із засновників Товариства Любителів Російської словесності, а в 1819 р. вступив до гуртка графа М.Румянцева. У жовтні 1821 р. він виїхав у наукову подорож по Європі, головною метою якої вважав встановлення зв'язків та зустрічі з ученими, письменниками, громадськими діячами різних слов'янських народів. Так, 1822 р. у Пешті і Відні П.Кеппен познайомився із чеським істориком Ф.Палацьким, а на початку 1823 р. розпочав листування з патріархом чеського просвітництва, істориком і філологом Й.Добровським відносно двох своїх статей, опублікованих у віденських часописах².

Із Відня до Праги П.Кеппен прибув 1 (13) травня 1823 р. і пробув тут два тижні. У головному місті чеських земель Австрійської імперії він не лише продовжив спілкування з Ф.Палацьким, а й встановив контакти з бібліотекарем Чеського національного музею В.Ганкою, літератором В.Свободою, науковцями Й.Юнгманом, Ф.Челаковським та ін. Особливо цікавими для українського вченого були зустрічі з Й.Добровським, якого віденський славист Е.Копітар називав “патріархом славистів”³. Під час щоденних розмов із цим відомим вченим П.Кеппен мав можливість не тільки одержати необхідні консультації, обговорити те чи інше наукове питання, але й познайомитись з іншими чеськими вченими. Також Й.Добровський ознайомив молодого колегу з прийомами й методами вивчення історичних джерел, зокрема тих, що були зібрані П.Кеппеном під час наукової подорожі чи привезені із Росії. “Добровський і Ганка з 9 до 12 годин невтомно розбирали мої руські пам'ятки, і я повинен зізнатися, що тут на них звертали більше уваги, ніж у Відні, – згадував про ці зустрічі у щоденнику своєї подорожі П.Кеппен. – Я відправив Добровському додому все моє зібрання і книги: Каталог рукописів Толстого, статтю Євгенія (Болховітінова – С.К.)

про грамоту, ... статті Каченовського (йому вже відомі), Востокова про Слов'янську граматику"⁴.

У свою чергу, Й.Добровський познайомив П.Кеппена з колекцією рукописів бібліотеки Празького університету, подарував йому факсиміле окремих чеських рукописів і стародруків, три примірники другого видання своєї книги "Історія чеської мови та найдавнішої літератури" (1818), в якій, крім опису найважливіших пам'яток чеської писемності, торкнувся питань щодо прабатьківщини слов'янських народів, спільності слов'янських мов та ін.

Зрештою, двотижнєве перебування П.Кеппена у Празі, численні зустрічі з діячами чеської науки і культури не тільки принесли йому велику користь, але, посуті, започаткували контакти українських і російських учених-славістів з науковцями цієї слов'янської країни. З більшістю чеських вчених і громадських діячів йому пощастило встановити міцні ділові й дружні стосунки. Зокрема з Й.Добровським вони тривали до смерті чеського вченого у 1829 р. У кореспонденції до Праги П.Кеппен інформував старшого колегу про результати своїх археографічних пошуків і підготовку до друку стародавніх рукописів, обговорював різноманітні наукові проблеми, знайомив зі своїми творчими планами. Водночас на сторінках часопису "Бібліографічні листи" він неодноразово друкував інформацію й рецензії на праці Й.Добровського та інших чеських учених. Також на прохання Й.Добровського регулярно надсилав йому російські наукові видання⁵.

Після П.Кеппена наступним українським ученим, котрий з науковою метою відвідав Чехію, був М.Іванишев (1811-1874), відомий згодом своєю діяльністю у Київській археографічній комісії. Він навчався у Київській духовній академії й у Головному педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі, де отримав свою головну освіту на філолого-юридичному факультеті (закінчив у 1835 р.). У січні 1836 р. М.Іванишев був відряджений для наукових студій за кордон терміном на два роки. Спочатку він стажувався у Берлінському університеті, але у вересні 1837 р. для студій у галузі слов'янського права переїхав до Праги. За твердим переконанням вченого, вивчення історії слов'янських законодавств відкривали нові можливості для порівняльного вивчення права слов'янських народів. Тож у Празі М.Іванишев вивчав слов'янські мови та працював у місцевих архівах та бібліотеках, досліджуючи пам'ятки слов'янського права⁶. Також український вчений зблизився з чеськими науковцями П.Шафариком, Ф.Палацьким й, особливо, з бібліотекарем Чеського національного музею В.Ганкою, який чимало сприяв молодому вченому у його дослідженнях слов'янських законодавств.

Наприкінці 1838 р. М.Іванишев повернувся на батьківщину й отримав призначення у Київ на посаду ад'юнкт-професора кафедри енциклопедії права і установ Російської імперії університету Св.Володимира і з нового року розпочав академічні виклади⁷. "Протягом першого року своєї служби я нічого іншого не можу робити, крім безперервного викладання величезного нашого законодавства, - повідомляв він у листі В.Ганці. – Всі мої рукописи і слов'янські книги лежать поки що в стороні"⁸. Але, у зв'язку зі студентськими заворушеннями університет було закрито майже на цілий рік, і цей час М.Іванишев використав для своїх наукових студій і підготовки до складання іспиту на ступінь доктора. Тоді ж київський вчений підготував до друку, у перекладі російською, уривок із давньочеських "Рядів земського права". Видрукувана у лютневому номері "Журнала Міністерства народного просвещения" за 1840 р. ця пам'ятка, на думку М.Іванишева, була написана латинською при Карлі IV, приблизно в 1360 р., а потім перероблена і перекладена на чеську⁹. Зрештою, це була перша в українській і російській славистиці публікація пам'ятки західнослов'янського права, що дала поштовх подальшому вивченню історії слов'янського права на основі порівняльного історичного підходу.

Справжнім науковим успіхом М.Іванишева стало дисертаційне дослідження "Про плату за вбивство у давньому руському та іншому слов'янських законодавствах у порівнянні з германською вірою", підготовлене на основі архівних дослідів в Чехії, і захищене 30 травня 1840 р. 24 вересня ц.р. його було затверджено доктором, ще через два місяці

екстраординарним, а у 1842 р. він став ординарним професором¹⁰. У дисертації автор відстоював думку про існування між законодавством слов'янських народів “внутрішнього тісного зв'язку, зумовленого їх одноплемінністю” та повну протилежність системи права у германців: “У давньогерманських законодавств проміжне прагнення створити систему абсолютно-визначених покарань і, навпаки, невизначеність покарань складає суттєву рису найдавніших карних законів слов'ян”¹¹. Таке захоплене й некритичне ставлення до слов'янства, характерне для більшості вітчизняних вчених-славістів першої половини ХІХ ст., протиставлення слов'янського права германському, як і теза про внутрішній зв'язок між давніми слов'янськими законодавствами, проводилась М.Іванишевим і в інших його роботах з історії слов'янського права, зокрема “Розвідці про ідею особи в давньому праві богемському і скандинавському”¹².

Остання праця була промовою, яку юридичний факультет доручив М.Іванишеву викласти на урочистому акті в університеті Св.Володимира 15 липня 1841 р. Побудована, як і попередні студії, на порівняльному розгляді слов'янських і германських законодавств, ця праця в частині “богемській” використовувала підроблені “Рукопис Зеленогорську” й “Рукопис Краледворський”, оригінальність яких на початку 1840-х років майже не викликала сумнівів¹³. Утім, використання М.Іванишевим “пам'яток більш давніх, ніж ті, з яких здобував він матеріали для дослідження законодавства чеського”¹⁴, були, однак, найбільш слабким місцем його праць з історії слов'янських законодавств. Приймаючи подібні зауваження рецензента посмертного видання творів київського славіста, слід враховувати, що наука про слов'янське законодавство у другій чверті ХІХ ст. лише робила перші кроки, а більшість її ключових проблем були, практично, не розроблені. Але важко не погодитись з іншим сучасником М.Іванишева, професором О.Котляревським, який вказував, що він “першим з нас зрозумів важливість історичних досліджень слов'янського права і першим ознайомив російську історико-юридичну науку із порівняльним методом при вивченні слов'янських законодавств і з давніми рукописами пам'ятками чеського права, доти відомими лише небагатьом чеським вченим спеціалістам”, а його праці варті уваги тим, що “представляють перші методично вірні спроби пояснити деякі норми слов'янського права”¹⁵.

Поряд з М.Іванишевим наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр. готувався до професорського звання за кордоном інший український вчений-славіст І.Срезневський (1816-1880)¹⁶. Він був відряджений Харківським університетом, де працював анд'юнктом-професором по кафедрі політичної економіки і статистики. Перед від'їздом за кордон І.Срезневський уже мав магістерську ступінь з предмету своєї кафедри, але захоплювався старожитностями, етнографією і фольклором слов'янських народів. У 1831 р. він видав “Украинский альманах”, у 1832 р. – “Словацкі пісні”, записані у торгівців-словаків, а згодом ще й збірку “Запорожская старина” (Ч.1-2, 1833-1838). Завданням закордонного відрядження І.Срезневського було практичне вивчення слов'янських мов і літератур, а також побуту, звичаїв, історії та інших сторін життя слов'янських народів.

У наукову подорож І.Срезневський вирушив 20 листопада 1839 р. за маршрутом, який було передбачено інструкцією, котру підготував декан першого відділення філософського факультету Харківського університету П.Гулак-Артемівський¹⁷. Свою мандрівку І.Срезневський розпочав зі Східної Пруссії та Саксонії, а на початку лютого 1840 р. прибув до Праги. Тут він познайомився і зблизився з усіма найвідомішими письменниками і вченими, зокрема автором “Слов'янських старожитностей” П.Шафариком, головою товариства Чеської Матиці Ф.Палацьким, хранителем бібліотеки Чеського національного музею В.Ганкою та ін. Маємо підстави стверджувати, що особливо теплі стосунки склалися у І.Срезневського з В.Ганкою, який надав йому допомогу в ознайомленні та копіюванні давньочеських рукописів із бібліотеки Чеського Національного музею.

Найбільший інтерес українського вченого привернули давньочеські Краледворський і Зеленогорський рукописи. Знайдені при досить таємничих обставинах у 1816-1819 рр., ці пам'ятки стали найважливішим аргументом підтвердження суджень німецького філософа і історика І.Гердера стосовно розвитку культури і освіченості слов'ян у давнину. Ще до своєї

закордонної подорожі І.Срезневський опублікував у альманасі “Очерки Росии” спеціальну роботу про Зеленогорський рукопис, а також вважав Краледворський рукопис “спільною дорогоцінністю всіх слов’ян”¹⁸. Результатом досліджень Краледворського рукопису стала змістовна праця українського вченого, присвячена релігійним віруванням і обрядам давніх чехів¹⁹. У 1843 р., за посередництва В.Ганки, І.Срезневський видав переклад українською окремих уривків цієї давньочеської пам’ятки, що був зроблений ним самим, М.Костомаровим і М.Корсунем²⁰. Між тим, наприкінці ХІХ ст. було остаточно з’ясовано, що згадані рукописи були вдалою фальсифікацією, ініціатором і виконавцем якої був В.Ганка²¹.

Маючи на меті близьке знайомство з культурою, побутом, традиціями та історією чеського народу, у травні 1840 р. І.Срезневський із Праги відправився у пішохідну подорож по Чехії і Моравії, під час якої збирав діалектичний матеріал та різні свідчення для своєї етнографічної карти слов’янської частини Європи, складання якої розпочав ще в Кенігзберзі. Тож підтримуємо думку сучасної російської дослідниці, яка спростовує твердження чеських авторів, що нібито матеріал для етнографічної карти український вчений запозичив із “Слов’янських старожитностей” П.Шафарика²². На початку листопада 1840 р. І.Срезневський знов повернувся до Праги, де до кінця цього місяця продовжував свої консультації й контакти з чеськими ученими, зокрема щодо маршруту майбутньої подорожі на слов’янський Південь, і незабаром переїхав до Відня.

Подорожуючи у 1841-1842 рр. землями південних і західних слов’ян, І.Срезневський інформував, щодо зібраного різноманітного матеріалу з історії, етнографії, літератури і культури слов’янських народів, В.Ганку. Ці листи чеський вчений друкував на сторінках “Журналу Чеського музею”, через які чеська наукова громадськість отримала інформацію та свідчення про споріднені чехам слов’янські народи²³.

Зрештою, наукові студіювання І.Срезневського у Празі, як і його наукова подорож по слов’янських землях, були високо оцінені В.Ганкою, який у листі від 10 травня 1841 р. на адресу російського міністра народної освіти С.Уварова порушив клопотання відносно продовження йому закордонного відрядження терміном ще на один рік і підкреслював “палку любов до учених занять, ... хист і завзяття” харківського професора, який “присвятив себе переважно вивченню слов’янських наріч, побуту і звичаїв, переказів, літератури народної в її сучасному становищі, у всіх її місцевих відтінках”²⁴. Безсумнівно, що клопотання відомого чеського вченого відіграли важливу роль у позитивному вирішенні питання про виділення додаткових коштів І.Срезневському для продовження його наукової подорожі по слов’янському Півдню, Угорщині та Галичині.

Згодом І.Срезневський, будучи професором Харківського, а потім Петербурзького університетів, постійно надсилав листи В.Ганці, в яких давалась докладна характеристика розвитку слов’янознавчих досліджень в Україні і Росії, діяльності різних наукових товариств, повідомлялось про нові праці російських вчених. Ще двічі, у 1860 і 1869 рр., він мав можливість побувати у Чехії й зустрітися зі своїми чеськими колегами²⁵.

У другій половині ХІХ ст. контакти українських учених-славістів з чеськими науковцями набули подальшого розвитку, коли у наукових відрядженнях в Чехії побували І.Лашнюков, О.Потебня, М.Задерацький, О.Котляревський, О.Кочубинський, Т.Флоринський, П.Лавровський, А.Ясинський, К.Радченко та ін.

Отже, перебування українських учених у 1830-1840 рр. в чеських землях, зокрема їх наукові студії в Празькому університеті і робота в архівах та бібліотеках, встановлені контакти з чеськими колегами та ін. стали помітними подіями в розвитку українсько-чеських двосторонніх відносин. Вони мали не лише позитивний вплив на розвиток вітчизняного слов’янознавства, але й сприяли подальшому зміцненню українсько-слов’янських наукових зв’язків й розвитку міжслов’янської культурної співпраці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения. – Варшава, 1902; Иванов Ю.Ф. Подъём русско-чешских научных и культурных связей (30-е – 40-е годы XIX в.) // Славянские исследования. – Л., 1966.

– С.63-87; Смирнов С.В. Первые русские слависты и Чехия // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Тарту, 1973. – Т.310. – Вып.22. – С.147-176; Никулина М.В. Первые научные путешествия в славянские земли и их роль в истории русского славяноведения (первая четверть XIX в.) // Из истории славяноведения в России. Труды по русской и славянской филологии. – Тарту, 1981. – С.75-94; вона ж. Й.Добровский и русские ученые (из истории русского славяноведения первой трети XIX в.) // Историографические исследования по славяноведению и балканистики. – М., 1984. – С.43-63; Лаптева Л.П. Профессор университета Св.Владимира Н.Д.Иванишев (1811-1874) и его деятельность в Киевской археографической комиссии // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С.47-58 та ін.; 2. Кеппен П.И. Письмо Й.Добровскому из Вены 19/30 янв. 1823 // Ягич И.В. Новые письма Добровского, Копитара и других юго-западных славян. – СПб, 1897. – С.132-133; Никулина М.В. Й.Добровский и русские ученые. – С.44; 3. Ягич И.В. Письма Добровского и Копитара в повременном порядке. – СПб, 1885. – С.159; 4. Путевые записки Петра Кеппена 1821 и 1822 год // Санкт-Петербургский филиал Архива Российской Академии наук. – Ф.30. – Оп.1. – Д.139. – Л.49-50; 5.Ягич И.В. Письма Добровского и Копитара. – С.675, 676; Його ж. Новые письма Добровского, Копитара и других. – С.146-150, 154-157, 164, 166 та ін.; 6. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель / Изд. В.Францев. – Варшава, 1905. – С.392; 7. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета Св.Владимира (1834-1889) / Сост.под ред. В.С.Иконникова. – К., 1884. – С.214; 8. Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения. – Варшава, 1902. – С.247; 9. Иванишев Н.Д. Древнее право чехов // Сочинения Н.Д.Иванишева / Под ред. А.В.Романовича-Славитинского и К.А.Царевского. – К., 1876. – С.109-148; 10. Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С.210-214; 11. Иванишев Н. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою верою // Сочинения Н.Д.Иванишева. – С.80-81; 12. Иванишев Н.Д. Рассуждение об идеи личности в древнем праве богемском и скандинавском // Журнал Министерства народного просвещения. – 1842. – Ч.36. – Отд.2. – С.1-18; 13. Див.: Лаптева Л.П. Краледворская и Зеленогорская рукописи и их оценка в России в XIX – начале XX вв. // Studia Slavica Hungarica. – Bugapest, 1975. – XXI. – С.67-94; вона ж. Краледворская и Зеленогорская рукописи в освещении русской литературы XIX – начале XX вв. // Sbornik Národního musea v Praze. – Sv. XVIII. – 1973. – Č.1-2. – S.1-39 та ін.; 14. Кистьяковский А. Профессор Н.Д.Иванишев и его сочинения // Юридический вестник. – 1877. – Июль-август. – Современный отдел. – С.13-14; 15. [Рец.] Котляревский А. Сочинения Н.Д.Иванишева. – Киев, 1876 // Киевские университетские известия. – К., 1876. – №6. Прибавления. – С.1-2; 16. Бычков А.Ф. Отчет о деятельности Второго отделения имп. Академии наук за 1880 г. // Сборник Отделения русского языка и словесности. – 1881. – Т.22. – С.28-34; 17. Об утверждении Срезневского в звании магистра об отправлении его за границу для изучения славянских наречий в 1838 г. и о переводе его профессором в Санкт-Петербургский университет в 1846 г. // Российский государственный исторический архив. – Ф.733. – Оп.49. – С.1130. – Арк.37-41; Выписка из донесения декана 1-го отделения философского факультета профессора Артемовского-Гулака: Примечание II // Сборник ОРЯС. – СПб, 1881. – Т.22. – С.66-69; 18. Срезневский И. Сеймы. Spěwy // Очерки России / Изд. В.Пассеком. – СПб, 1838. – Кн.1. – С.226-239; 19. Срезневский И. Извлечения из Краледворской рукописи касательно религиозных верований и обрядов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – ч.XXVIII. – С.115-148; 20. Nebeskey V. Kralédvorský Rukopis // Časopis českého Museum. – Praha, 1853. – R. 27. – S.I. – S.123; 21. Див.: Лаптева Л.П. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма (до 1848 года). – М., 1985. – С.179-182; 22. Лаптева Л.П. Контакты русских славистов с немецкой наукой в XIX – начале XX века // Славяно-германские исследования: В 2-х т. – М., 2000. – С.311; 23. Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель 1839-1892 г. – СПб, 1895. – С.42, 42, 47, 48, 50, 52 та ін.; 24. Письмо Вячеслава Ганки Вашему правительству 10(25) мая 1841 г. // Российский государственный исторический архив. – Ф.733. – Оп.49. – Д.1130. – Л.161-165; 25. Досталь М.Ю. Чешские связи И.И.Срезневского в 60-е годы XIX в. // Культура и общество в эпоху становления наций (Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII – 70-х годах XIX в.). – М., 1974. – С.179-194., 1974. – С.179-194.

В.П. Газін

СХІДНА ПОЛІТИКА ВАЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Збройна й політико-дипломатична, ідеологічна й психологічна боротьба в Центральній Європі після Першої світової війни, яка виразилася у спробах переможеної Німеччини не допустити виконання мирних договорів на Сході, знайшла своє відображення в численних документах та історіографії, насамперед, Німеччини, Польщі, Чехословаччини.¹ Однак, незважаючи на хронологічну віддаленість подій того часу, тема даної статті, гостро актуальна з огляду на ситуацію, що склалася на пострадянському просторі після 1991 р.

Підписання Комп'єнського перемир'я 11 листопада 1918 р. не принесло спокою Європі. У Росії бушувала громадянська війна. А простір між двома колишніми імперіями, Російською і Німецькою, прийшов у рух. Почався процес становлення незалежних держав.